

Osmanlı Devleti'nin Dış Siyasetinde Haccın Etkisi (1566-1595)

Nilüfer Ateş

[0000-0002-5101-546X](mailto:niliifer.ates@yobu.edu.tr) | niliifer.ates@yobu.edu.tr

Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Yozgat, Türkiye

ROR ID: [04qvdf239](https://orcid.org/04qvdf239)

Öz

Hilafetin Memlûkler'den Osmanlılara intikalini sağlayan Mısır'ın fethine (1517) bağlı olarak gelişen hadiselerden biri, Haremeyn'in Osmanlı topraklarına dâhil olmasıdır. Hac mekânlarını barındıran Hicaz'ın Osmanlı ülkesinde yer alması, onu dünya Müslümanları nezdinde ayrıcalıklı bir konuma yükseltmiştir. Haccın uluslararası mahiyeti sebebiyle çok çeşitli ülkelerden Müslümanlar Osmanlı ülkesine gelmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı yönetiminin, haclıların meseleleri üzerinden onların devletleri ile temas halinde olması gerekmiştir. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı dış siyasetinde din faktörünün etkisini, açık bir şekilde hac organizasyonu üzerinden gözlemlemek mümkündür. Dış siyaset gündeminde yer alan ana konulardan birini, hac ibadeti ve haclılarla ilgili konular teşkil etmiştir. Bu makalede Osmanlı Devleti'nin hac ibadeti ve bilhassa hüccâcın güvenliği gerekçesiyle dost ve düşman devletlerle ne tür temaslar kurduğu ve bu temasların Osmanlı dış siyasetindeki yeri, arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin Haremeyn yönetimi ve hacıyı organize etmesi, dört asır boyunca devam etmiştir. Uzun bir süre olması sebebiyle burada konu, XVI. yüzyılın ikinci yarısından bir kesit olan Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad dönemleri ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu dönemlerde haclıların yol güvenliği meselesi, halifelik misyonu sebebiyle Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran konu olmuştur. Haremeyn'e ulaşım konusunda uluslararası düzeyde sorun yaşayan yabancı ülke Müslümanları, Osmanlı resmî makamlarına müracaat ederek yardım taleplerini dile getirmekteydi. Yaşanan olumsuzluklar karşısında Osmanlı padişahından halife sıfatıyla tavır alması ve irade göstermesi beklenmekteydi. Nitekim XVI. yüzyıl başlarında kurulan Şîî ideolojiye sahip Safevîler Devleti, coğrafi olarak Asya'daki Türk Hanlıkları ile Osmanlı Devleti arasında yer almaktaydı. Sınır komşuları olan bu devletlerle askerî ve siyasî mücadele halinde olan Safevîler, Türkistan'dan hacca gidecekleri engel çıkararak kendi sınırlarından geçmelerine izin vermemekteydi. Türkistanlı haclılar, alternatif güzergâh olarak Hazar-Astarhan-Kırım-Karadeniz-İstanbul hattına yönelerek uzun bir yolculuk neticesinde hilafet merkezine gelmekte ve buradan yine Anadolu içlerinde geçerek Şam hareket noktasına vâsıl olmakta, oradan da Haremeyn'e gidebilmekteydi. Ancak asrın ortalarında Rusların Kafkaslar ve Asya içlerine doğru nüfuz alanlarını genişletmeleri nedeniyle Türkistan haclılarına bu yol da kapanmıştı. Bunun üzerine Türkistanlı haclılar, Dersaadet'e geldiklerinde devlet ileri gelenleri ile görüşerek onlara yaşadıkları yol sorununu ve yardım taleplerini iletmışlerdir. Böylece Osmanlı Devleti, hem Safevîlere hem de Ruslara karşı askerî ve siyasî üstünlük sağlayacak bir hamle olarak Astarhan seferi ile Don-Volga kanal projesini gündeme getirmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Akdeniz üzerindeki varlığını hazmedemeyen ve gemi seyahatlerini engelleyip tüccar ve haclıları esir alan deniz korsanları ile mücadele edilmiş; bu doğrultuda Sultan I. Süleyman döneminde yapılan fetihlerin yanı sıra Sultan II. Selim zamanında Sakız ve Kıbrıs adaları fethedilmiştir. Osmanlı gücünü yanlarında görmek isteyen Hint sahillerindeki Müslüman sultanlıklar da Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Osmanlı donanması, Hint sahillerinde Portekizlilerle karşı karşıya gelmiş olmakla birlikte deniz aşırı coğrafyalarda kısmî bir etkinlik gösterebilmiştir. Bu kapsamda Osmanlı donanmasının Akdeniz üzerinden Kızıldeniz'e, oradan da Hint Okyanusu'na ulaşmasını sağlamak ve mezkûr denizlerde daha güçlü bir varlık ortaya koymak amacıyla Süveyş'ten kanal açılması düşünülmüş; ancak bu fikir, proje düzeyinde kalmış, uygulamaya geçilmemiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen tüm bu hadiseler, şunu göstermektedir ki; Osmanlı Devleti, sadece kendi sınırlarına yakın coğrafyalardaki Müslümanların değil çok uzakta bulunan Müslümanların da yardım ümidi olarak görülmüştür. Sünnî İslâm dünyasının halifesi

sıfatını taşıyan Osmanlı padişahlarından beklenen şey, ister sınırları dâhilinde olsun ister dışında olsun Müslümanların hukukunu korumaktı. Osmanlı Devleti, başka Müslüman ülkelerin devlet yöneticilerinin hac ziyaretleri sebebiyle gerekli tedbirleri almayı önemsememiştir. Bu bağlamda halifelik imajını uluslararası kamuoyunda ya da Haremeyn bölgesinde sarsacak fiil ve uygulamalara müsamaha göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi, Osmanlı Devleti, 16. Yüzyıl, Hac, Yol Güvenliği, Dış Politika

Atıf Bilgisi

Ateş, Nilüfer. "Osmanlı Devleti'nin Dış Siyasetinde Haccın Etkisi (1566-1595)". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mart 2025), 210-233. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1569543>

Geliş Tarihi	18.10.2024
Kabul Tarihi	20.01.2025
Yayın Tarihi	15.03.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Impact of Hajj on the Foreign Policy of the Ottoman Empire (1566-1595)

Nilüfer Ateş

[0000-0002-5101-546X](https://orcid.org/0000-0002-5101-546X) | nilufer.ates@yobu.edu.tr

Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Yozgat, Türkiye

ROR ID: [04qvdf239](https://orcid.org/04qvdf239)

Abstract

One of the significant outcomes of the conquest of Egypt in 1517, which marked the transfer of the Caliphate from the Mamluks to the Ottomans, was the inclusion of the Haremeyn (Holy Cities of Mecca and Medina) into Ottoman territories. The incorporation of the Hejaz, which houses the sacred sites of the Hajj, elevated the Ottoman Empire to a privileged position in the eyes of Muslims worldwide. Due to the international nature of the Hajj, Muslims from various countries began traveling to Ottoman lands. Consequently, the Ottoman administration found itself engaging with the states of these pilgrims to address their concerns. From the mid-16th century onwards, the influence of religion on Ottoman foreign policy became particularly evident through the organization of the Hajj. Issues related to the pilgrimage and the pilgrims emerged as one of the central topics on the agenda of Ottoman foreign policy. This article examines the types of interactions the Ottoman Empire established with friendly and hostile states concerning the Hajj pilgrimage, particularly focusing on the safety of the pilgrims. It also explores the role these interactions played in Ottoman foreign policy, using archival documents as primary sources. The management of the Haremeyn and the organization of the Hajj remained under Ottoman control for four centuries. Due to this extended timeframe, the scope of this study is limited to the second half of the 16th century, specifically the reigns of Sultan Selim II and Sultan Murad III. During this period, the issue of ensuring the safety of pilgrims' routes posed significant challenges for the Ottoman Empire, closely tied to its caliphal mission. Muslims from foreign countries who faced international difficulties reaching the Haremeyn often sought assistance from Ottoman authorities. In times of adversity, it was expected that the Ottoman Sultan, as caliph, would take a stance and provide solutions. For instance, the Safavid Empire, which adhered to a Shia ideology and was geographically situated between the Turkic Khanates of Central Asia and the Ottoman Empire obstructed the passage of pilgrims from Turkestan through its territories. As an alternative, Turkestani pilgrims traveled the Caspian-Astrakhan-Crimea-Black Sea-Istanbul route, enduring a long journey to reach the center of the caliphate. From Istanbul, they continued through Anatolia to Damascus, the main departure point for the Hajj, before finally reaching the Holy Cities. However, by the mid-century, Russian expansion into the Caucasus and Central Asia closed this route as well. Consequently, Turkestani pilgrims, upon arriving in Istanbul, conveyed their difficulties and requests for assistance to Ottoman officials. In response, the Ottoman Empire initiated the Astrakhan campaign and the Don-Volga canal project as strategic moves to assert military and political dominance over the Safavids and the Russians. Simultaneously, the Ottoman navy dealt with Mediterranean pirates who disrupted maritime travel, capturing merchants and pilgrims. In addition to the conquests during Sultan Süleyman I's reign, Sultan Selim II expanded Ottoman control by capturing the islands of Chios and Cyprus. Furthermore, Muslim sultanates along the Indian Ocean, eager to see Ottoman power in their regions, sought assistance from the empire. Although the Ottoman navy engaged with the Portuguese in the Indian Ocean, its influence in overseas territories remained limited. As part of broader maritime strategies, the idea of constructing a canal from Suez to the Red Sea and ultimately to the Indian Ocean was proposed but remained unrealized. These developments in the second half of the 16th century demonstrate that the Ottoman Empire was regarded as a beacon of hope not only for Muslims in neighboring territories but also

for those in distant lands. As the caliph of the Sunni Islamic world, the Ottoman sultans were expected to safeguard the rights of Muslims, whether within or beyond their borders. The Ottoman administration placed great importance on ensuring the necessary precautions were in place for the pilgrimage of Muslim leaders from other states. In this context, the Ottomans took a firm stance against any acts or policies that could tarnish the caliphate's image in the international arena or in the region of the Harameyn.

Keywords

Islamic History, Ottoman Empire, 16th Century, Pilgrimage, Road Safety, Foreign Policy

Citation:

Ateş, Nilüfer. "The Impact of Hajj on the Foreign Policy of the Ottoman Empire (1566-1595)". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/1 (March 2025), 210-233. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1569543>

Date of Submission	10.18.2024
Date of Acceptance	01.20.2025
Date of Publication	03.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that she received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yayıldığı coğrafya Asya, Avrupa ve Afrika'nın kesişim sahasını teşkil etmektedir. Kadim dünyanın ortasında yer alan ve her üç kara parçasında toprakları bulunan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl itibariyle bölgesindeki iç denizlerde de etkin bir konuma sahip olmuştur. Asrın başlarında Mısır ve diğer Arap topraklarını sınırlarına dâhil etmek suretiyle İslâm dünyasının merkez devleti haline gelmiştir. Bundan böyle Sünnî İslâm âleminin halifeliği misyonu, Osmanlı padişahları tarafından temsil edilmiştir. Osmanlı Devleti, sınırlarına yakın bölgelerden başlamak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde zor durumda kalan Müslümanların başvuracakları yardım mercii olarak görülmeye başlanmıştır. Bu yeni süreç, onu dış politikada kendi vatandaşı olan/olmayan tüm Müslümanları koruyucu adımlar atmaya yöneltmiştir. Devletin, coğrafi ve stratejik konumunun yanı sıra dinî misyonu sebebiyle de doğu, batı, kuzey, güney sınırlarında var olan ülkelerle yoğun bir şekilde askerî ve siyasî temaslarını yürütmesi gerekmiştir.

Sultan I. Selim'in (1512-1520) Memlükleri mağlup etmesi sonucunda (1516-1517) bölgedeki siyasî hâkimiyet, Osmanlı idaresine geçmiştir; özellikle Hicaz'ın elde edilmesi, Osmanlı Devleti'nin kutsal beldelere yönelik sorumluluklarını arttırmıştır. Kuruluşundan itibaren Haremeyn'e pek çok yardım ve hizmet göndermiş olan Osmanlı Devleti, bundan sonra hac ibadetinin organizasyonu işini de üstlenmiştir. Sadece kendi vatandaşlarının hac ziyareti konusunda değil başka ülkelerden Osmanlı ülkesine gelerek hacca gidecek tüm Müslümanların yol emniyetlerinin sağlanması, devletin en önemli işlerinden biri haline gelmiştir.

Osmanlı ülkesine dışarıdan gelen hacı adayları, Müslüman ya da gayrimüslim ülkelerin vatandaşlarıydı. Onlar, kendi memleketlerinden Haremeyn'e yaptıkları yolculukları esnasında özellikle yol güvenliği konusunda çeşitli sorunlar yaşamaktaydı. Bu sorunlarının çözümü için Dersaadet'e müracaat ettiklerinde Osmanlı merkezî yönetimi, konu üzerinde ciddiyetle durarak haccin organizasyonunda görevlendirdiği yerel idarecilerine gerekli talimatları vermiş, akabinde emirlere uyulup uyulmadığının takibini de yapmıştır. Mühimme kayıtlarına¹ bakıldığında hac konusunun dikkat çekici bir yer işgal ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti, gerek kendi vatandaşlarının gerek başka ülkelerin vatandaşlarının hac ibadetlerini huzur ve emniyet ortamında ifa edebilmeleri için divan-ı hümayunda konuyla ilgili birçok karar almıştır. Bu hususta gerekli hallerde siyasî ve askerî adımlar atmıştır.

Başka ülkelerden gelen hacılar ve onların meseleleri ile ilgili divan hükümleri, hac ibadeti olgusunun XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı dış politikasında belirleyici etkiye sahip olduğunu işaret etmektedir. XX. yüzyıl başlarına kadar dört asır boyunca hac organizasyonunu yürüten Osmanlı Devleti, bu uzun süre zarfında siyasî olarak farklı aşamalardan geçmiştir. Bununla birlikte siyaset ve hac hizmetleri arasında her zaman kuvvetli bir bağ olmuştur. Devlet-i aliyye nezdinde hac, bir yönüyle hizmet alanı, diğer yönüyle de uluslararası

¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) 961-1323/1553-1905 yılları arasına tarihlenen 266 adet mühimme defteri bulunmaktadır. Bu defterler, XVI. asrın ortalarından XX. asrın başlarına kadar yaklaşık 350 yıllık bir dönem hakkında doğu ve batı devletlerinde bulunmayan kültür ve tarih zenginliğini ihtiva etmektedirler. Bk.: 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks, haz. Hacı Osman Yıldırım vd. (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994), 9.

kamuoyunda halifelik imajını perçinleme vasıtasıdır. Osmanlı'da hac ve siyaset ilişkisini inceleyen çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda daha ziyade Osmanlı Devleti'nin gittikçe güç kaybettiği ve varlık mücadelesi verdiği son asırlardaki uygulamalara ağırlık verilmiştir.² Devletin, XIX.-XX. asır gibi siyasî ve malî açıdan kritik dönemlerinde Haremeyn bölgesine yönelik yatırımlarını, her yıl surre irsalini, imar faaliyetlerini, hacıların emniyet ve selameti için harcamalarını tüm gücüyle ve imkânlarıyla sürdürmüş olması, özelde Arap coğrafyasında genelde uluslararası sahada halifelik imajını tahkim etme hedefiyle doğrudan ilişkilidir. Ancak Osmanlı idaresinin bu politik duruşu, son dönemlere mahsus değildir. Devlet, muktedir olduğu devirlerde de aynı hassasiyeti gözeterek hareket etmiştir.³ Söz konusu çalışmalarda XVI. asırdaki hac ve siyaset ilişkisinden kısaca söz edilmiş olup hac organizasyonu, Osmanlı dış politikasının belirleyici unsuru olarak ele alınmamıştır. Oysa resmî kayıtlar, XVI. asırda hac üzerinden güçlü bir şekilde halifelik vurgusu yapıldığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin en kudretli olduğu, cihan devleti edasıyla hareket ettiği XVI. asrın esasen birbirinden farklı alt dönemleri olup asrın başı ile sonu aynı değildir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından bir kesit olarak Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad devirleri alınarak çalışmanın zaman çerçevesi oluşturulmuştur. Yer yer ilişkili olması hasebiyle Sultan I. Süleyman dönemi ile irtibatlı ele alınacak kısımlar olacaktır. Bu çalışmada, Müslümanların dinî hayatında özel ve ehemmiyetli bir yere sahip olan hac ibadetinin, Osmanlı Devleti'nin dış politikasına nasıl yansdığı, dost ve düşman devletlerle temaslarda hac bağlamında hangi meselelerin gündeme geldiği ve Osmanlı yönetiminin bu meseleler karşısında nasıl tavır aldığı açıklanacaktır.

Konuyla ilgili birincil kaynak durumundaki çok çeşitli resmî evrak, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunmaktadır. Mühimme defterleri, bunların başında gelmektedir. Divan-ı hümayun toplantılarında görüşülen çeşitli konularda alınan kararların kaydedildiği bu defterlerde hac konusu sıklıkla yer almıştır. İncelenen döneme ait tüm mühimme evrakının tespit edilmesi ve bunların değerlendirilmesi, zaman olarak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu bakımdan II. Selim döneminden 12, III. Murad

² Betül Ayaz, *Hilafet ve Siyaset: Osmanlı Devleti'nin Hac Hizmetleri (1798-1876)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Aysel Şahin, *Sultan II. Mahmut Dönemi'nden Sultan Vahdettin Dönemi'ne Kadar Osmanlı'da Hac Organizasyonu (1808-1918)* (KAYSERİ: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021); Yeliz Gök, *Hintli Hacıların Yaşadığı Sıkıntılar: Sirkat ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler (1820-1914)* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); M. Şakir Bey, *Halife II. Abdülhamid'in Hac Siyaseti Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz Anıları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009); Melek Çolak, "Osmanlı İmparatorluğunun Hac Yollarının Güvenliği İçin Aldığı Önlemler (XX. Yüzyıl Başları)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2003), 87-94; Mustafa Güler, "XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan'da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Hacılarına Yaklaşımı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2016), 1-16; Faruk Doğan, "18 ve 19. Yüzyıllarda Şam - Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu", *Tarih Okulu Dergisi* 15 (Eylül 2013), 127-157; İsmail Yaşayanlar, "Havâli-i Mübâreke-i Hicâziyye'yi Muhafaza Etmek: Şam-Medine Hac Yolunun Güvenliğini Sağlamada Asâkir-i Avniyye Alayları", *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa*, ed. Nilüfer Alkan Günay (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018), 325-349; Mustafa Güler - Abdullah Çakmak, *Osmanlı Hac Organizasyonunda Cidde Konsoloslukları (1840-1916)* (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2021).

³ Örneğin XVI. yüzyılda Osmanlı padişahlarının Haremeyn'de gerçekleştirdikleri imar faaliyetlerini konu edinen bir çalışma için bk.: Zekeriya Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 9 (Haziran 2017), 281-311.

döneminden 29 mühimme defteri üzerinde inceleme yapılmış⁴ ve hac bağlamında Osmanlı dış siyaseti ile ilgili olan belgeler belirlenmiştir. Hem iç siyaset hem de dış siyasetle ilişkili yönleri bulunan hac organizasyonunun iç politikaya dönük tarafı burada olabildiğince kapsam dışında tutulmuştur. Belgelerin muhtevası değerlendirilirken söz konusu dönemi anlatan kronik/vekâyinâme türü kitaplardan istifade edildiği gibi konuyla ilgili güncel akademik çalışmalar da tetkik edilmiştir.

1. Hac İbadeti ve Osmanlı Devleti

İslâm dininin temel esaslarından biri olan hac ibadeti, Hz. Muhammed'in risâlet döneminin sonlarında (9/631) farz kılınmış olup esasen Hz. İbrahim zamanına kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir.⁵ Hac, özel zaman ve özel mekân şartları çerçevesinde yerine getirilen kitlesel bir ibadettir. Tarih boyunca yükümlülük şartlarını taşıyan Müslümanlar, hac yapabilmek için fedakârca çaba sarf etmişlerdir. İktisadî imkân bir tarafa bırakılırsa Müslümanları hac ibadetine asıl zorlayan husus, ulaşım olmuştur. Yol güvenliğinin olması, haccın farziyet şartlarından biri kabul edilmektedir.⁶ Buna rağmen Müslümanlar zor koşullar altında kaldıklarında bile hac yolculuğuna çıkmaktan geri durmamışlardır.

Haccın mekânlarını barındıran, etrafı uçsuz bucaksız çöllerle çevrili, zor arazi ve tabii koşullara sahip olan Hicaz Bölgesi'ne uzak diyarlardan ulaşmak kolay değildi. İslâm dünyasının çeşitli beldelerinden hac kabileleri Mısır, Şam, Bağdat ve Yemen yollarından birini kullanarak Haremeyn'e gitmekteydi.⁷ Haremeyn'i uhdesinde tutan İslâm Devletleri, hacılara yol ve ibadet rehberliği yapmak üzere hac emîrleri görevlendirmişlerdir.⁸ Ancak yine de devlet otoritesinin zayıfladığı çöl sahalarında urban eşkiyasının saldırıları hacıları tehdit altında bırakmaya devam etmiştir. Bunun için devletler, her dönem çeşitli tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Diğer taraftan hacılar, yol sorununu sadece Arabistan topraklarında yaşamamışlardır. Tarihî süreçte devletlerarası ilişkilerin seyri, hacıların yolculuklarını da etkilemiş, dinî/mezhebî farklılıklar hac yolcularına sınır geçişlerinde, kara ve deniz seyahatlerinde sorun çıkartabilmiştir. Bu nedenle hacılar, memleketlerinin sınırlarını çıktıkları andan itibaren gerek Müslüman gerek gayri müslim ülkelerden geçerken birçok tehlikeyle yüz yüze gelmişlerdir.

⁴ Konuyla ilgili BOA'da A.İDVNSMHM fon koduyla kayıtlı bulunan mühimme defterlerinden Sultan II. Selim dönemine ait 7, 8, 9, 10, 12, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 932; Sultan III. Murad dönemine ait 11, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 39, 40, 41, 43, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 73, 933 numaralı defterlerde tarama yapılmıştır.

⁵ el-Bakara 2/125, 127.

⁶ İsmail Karagöz vd., *Hac İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 35-36.

⁷ Gülgün Üçel - Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 401.

⁸ Haccın farz kılınması sonrasında Hz Peygamber o yıl (9/631) hacca kendisi gitmeyerek yerine hac emîri olarak Hz Ebu Bekir'i göndermiştir. Hz Peygamber ertesi yıl (10/632) bizzat katılarak hacca kendisi öncülük etmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde bu vazifeyi çoğunlukla halifeler yapmışlar, bazen de halifeye niyâbeten görevlendirilen kişiler yerine getirmiştir. Emevîler döneminden itibaren de İslâm devletlerinin hükümdarları, hacılara yol ve ibadet rehberliği yapmak üzere hac emîrleri tayin ederek bu hizmeti kurumsallaştırmışlardır. Detaylı bilgi için bk.: Murat Eroğlu, *Hac Emirliği (Başlangıcından Emevîlerin Sonuna Kadar)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 35 vd.; Hac yolcularının emniyet içerisinde Haremeyn'e gidip gelmelerini sağlamak için Büyük Selçuklular da hac emirliği kurumuna önem vermişlerdir. Bk.: Abdurrahman Acar, "Büyük Selçuklular Zamanında Hac ve Hac Emirliği", *Diyanet İlmî Dergi* 39/1 (Ocak-Şubat-Mart 2003), 74-78.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok geniş bir sahada hac organizasyonunu yürütmek durumunda olan Osmanlı Devleti, hacıların ve hac yollarının emniyetini sağlamak için hayli çaba sarf etmek zorunda kalmıştır. Bu noktada kendi sınırları dâhilinde bile koordinasyonu ve yol asayişini tesis etmekte zaman zaman güçlük çekmiştir. Zira bu sırada Anadolu ve Rumeli topraklarını kasıp kavuran suhte ve celâlî isyanları sebebiyle şehirlerde ve kırsal bölgelerde halkın can güvenliği kalmamış, asayiş bozulmuştu.⁹ Eşkîya saldırıları hacıların da hedef almaktaydı. Bu tehlikelerden kurtulup hac kafilelerinin hareket noktasına (Şam veya Mısır) ulaşanlar, yolun bundan sonraki kısmında urban saldırısına maruz kalmak gibi başka bir risk durumu ile karşılaşmaktaydılar.¹⁰ Deniz yoluyla hac yolculuğuna çıkanlar ise, Ege ve Akdeniz adalarında yuvalanan korsanların saldırılarının açık hedefi durumundaydılar. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin, sınırları içinde ve dışında cereyan eden söz konusu saldırı faaliyetleri karşısında tavır alması ve fiilî müdahalede bulunması kaçınılmaz hale gelmekteydi. Nitekim hacıların güvenlik sorunlarını gidermek amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuş ve tedbirler almıştır. Aşağıda Osmanlı Devleti'nin hacıların yol güvenliğini sağlama konusunda uluslararası düzeyde yaptığı hamleler detaylandırılacaktır.

2. Yol Güvenliği İçin Alınan Askerî Tedbirler

Hacıların uluslararası yol güvenliği meselesinin Osmanlı dış siyaseti açısından önemli hale gelişi, I. Selim döneminden itibaren yaşanan toprak genişlemesinin bir sonucudur. Mısır'ın ilhakı (1517), Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika toprakları üzerindeki hâkimiyetinin ilk adımını teşkil ederken devamında Cezayir (1534), Trablusgarp (1551) ve Tunus (1574) hâkimiyetleri gelmiştir. Akdeniz'in güneyinde elde edilen bu kazanımlar, Osmanlı yönetiminin önüne çözümlenmesi gereken birtakım meseleler çıkarmıştır. Yeni durumda Osmanlı Devleti'nin Anadolu, Suriye ve Afrika toprakları arasında yer alan Akdeniz, Osmanlı vatandaşı gemi yolcularına emniyetli bir ulaşım imkânı vermemekteydi. Özellikle jeopolitik açıdan pek mühim bir konuma sahip olan Mısır, tüccarın yanı sıra Hicaz'a deniz yolundan gidecek Anadolu ve Rumeli hacıların da uğrak noktası durumundaydı. Akdeniz'deki adalarda konuşlanan Venedik ve Ceneviz deniz güçleri, korsanlar ve şövalyeler sebebiyle çok defa tüccar ve hac yolcusu taşıyan gemiler, saldırılara maruz kalmakta ve büyük kayıplar yaşamaktaydı. İstanbul-Mısır deniz yolunun emniyetinin sağlanması önem arz etmekteydi. Bu yüzden XVI. asır boyunca Osmanlı Devleti, Akdeniz üzerinde kontrolü sağlamak üzere çeşitli askerî seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin bir kısmında başarılı olunurken bir kısmı da başarısızlıkla neticelenmiştir. Örneğin I. Süleyman döneminde (1520-1566) Rodos Adası alınırken (1522) Malta Seferi'nde¹¹ (1565) aynı başarı gösterilememiştir. Aynı amaç doğrultusunda onun harekât emrini verdiği ancak bundan

⁹ Mustafa Akdağ, *Celâlî İsyancılar (1550-1603)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963).

¹⁰ Haremeyn, Osmanlı hakimiyeti altında iken hac yollarına yönelik yapılan urban saldırıları hakkında genel bir bilgi için bk.: Hasan Yavuz, "Osmanlı Devleti Zamanında Hac Yollarında Urban Saldırıları ve Alınan Önlemler", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2023), 42-44; Devletin iç ve dış sorunlarının arttığı dönemlerde urban saldırıları da artmıştır. XVIII. asırda binlerce hacı ve muhafız askerinin katliyle neticelenen urban saldırıları hakkında bk.: Mustafa Güler, "XVIII. Yüzyıl Suriye Hac Yolunda Urban Kaynaklı Güvenlik Problemleri ve Çözüm Yolları", *Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, ed. H. Mustafa Eravcı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 23-32; Mustafa Güler - Fatih Özasan, "1757 Yılında Şam Hac Kafilesi ve Hicaz: Tedbirler ve Olaylar", *İçtimaiyat* 7/2 (Kasım 2023), 384-385.

¹¹ Malta Seferi'nin düzenlenmesinin ana sebebini Malta korsanlarının hacı ve tüccar gemilerine saldırımları teşkil etmiştir. Bk.: Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâb-ı Âsaf-ı Mühimme Defterleri* [A.İDVNSMHM.d], 6/565, 868, 906.

kısa bir süre sonra vefat etmesi sebebiyle sonucunu göremediği Sakız Adası'nın fethi ise, II. Selim döneminin (1566-1574) askerî başarıları arasında yerini almıştır.

Osmanlı tarihinde I. Süleyman'dan sonra büyük toprak kazanımlarıyla sonuçlanan askerî başarılar görülmemekle birlikte devletin askerî atılımları ve nispeten küçük denilebilecek başarıları, bu yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu dönemde uluslararası düzeydeki askerî faaliyetlerin istikameti belirlenirken Osmanlı padişahları, halife-i rûy-ı zemîn sıfatına uygun bir şekilde Müslümanların hukukunu koruma saikiyle hareket etmişlerdir. Dolayısıyla din faktörü, Osmanlı Devleti'nin dış siyaset hedeflerinde önemini korumuştur. Haclılarla ilgili güvenlik meseleleri, bu duruma uygun bir örnektir. Nitekim II. Selim'in iktidar devrinde gerçekleştirilen Sakız ve Kıbrıs adalarının fethinde, Astarhan'ın fethi teşebbüsünün ve kanal açma (Don-Volga Kanalı, Süveyş Kanalı) projelerinin gündeme gelmesinde ve bu faaliyetlerin gerekçelendirilmesinde haclıların yaşadıkları yol güvenliği meselesine atıf yapıldığı görülmektedir.¹²

2.1. Sakız ve Kıbrıs Adalarının Fethi

Cenevizlilerin elinde olan Sakız Adası, İstanbul-Mısır deniz yolu üzerinde bulunmaktaydı.¹³ Osmanlı Devleti, Anadolu sahillerine çok yakın olmasına rağmen Sakız Adası'nı almamış, bunun yerine vergiye bağlamak ve ticaret antlaşması yapmakla iktifa etmişti. Ada, on iki kişiden oluşan bir heyet tarafından idare edilmekte olup yöneticilerine Sakız beyleri denilmekteydi.¹⁴ Ada sebebiyle Osmanlı Devleti'ne vergi vermekte olan Cenevizliler, Osmanlı aleyhine düşman güçlerle işbirliği yapmaktan ve onlara bilgi sızdırmaktan geri durmamaktaydılar. Ayrıca Osmanlı ticaret ve hac gemilerine de saldırmaktaydılar. Batı Anadolu sahillerinin güvenliği için stratejik bir konumda olan Sakız Adası'nın aynı zamanda hac yolu üzerinde yer alması, buradaki idarenin zayıflaması, her yıl ödemesi gereken 10 bin altınlık haracı ödememesi¹⁵, Malta Şövalyeleri'ne yardım etmesi¹⁶ ve adanın bir korsan yatağı haline gelmesi gibi sebepler, fethi zorunlu kılmıştır. Cenevizlilerin bu düşmanca faaliyetleri üzerine I. Süleyman, Sigetvar Seferi'ne çıktıktan sonra Piyâle Paşa'ya (ö. 985/1578) adanın fethini emretmiştir.¹⁷ 973/1566 yılı baharında yetmiş pâre kadirge ile Akdeniz'e çıkan Kapudan Piyâle Paşa, adanın fethini gerçekleştirmiştir.¹⁸

¹² II. Selim, bu askerî operasyonların yanı sıra Haremeyn ile ilgili tasarrufları da vardır. Örneğin, o, Kâbe'nin etrafına 360 adet kubbe yaptırmıştır. Ararat'tan Harem'e su getirilmesi için beş yüz bin altın sarf etmiştir. Bk.: Mustafa Selânikî Efendi, *Târih-i Selânikî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, h. 1281), 119-120.

¹³ Ege Denizi'nin Girit, Eğriboz, Midilli ve Rodos'tan sonra beşinci büyük adası olan Sakız Adası, İzmir/Çeşme'ye yakın mesafede olup 841 km² yüzölçümüne sahiptir. Saruhan Adaları denilen grup içerisinde yer alır. Detaylı bilgi için bk.: Ali Fuat Örenç, "Sakız Adası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/6.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 3/25-26.

¹⁵ BOA, A.İDVNSMHH.d, 5/602, 603, 1329.

¹⁶ BOA, A.İDVNSMHH.d, 5/1490.

¹⁷ Piyâle Paşa'ya verilen serdarlık beratının sureti için bk.: BOA, A.İDVNSMHH.d, 5/1310.

¹⁸ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi-Esfârî'l-Bihâr* (İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, h. 1329), 81-82; Seyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine 9/1* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 125-127.

II. Selim döneminde Akdeniz'de belirlenen hedef noktası ise, Kıbrıs Adası'dır. Denizden giden hacıların gemilerine saldırılması, Kıbrıs'ın fethinin de sebepleri arasında yer almıştır.¹⁹ Venedik'in elinde bulunan Kıbrıs, Mısır yolu üzerinde idi. Venedik, Osmanlı Devleti ile arasında sulh olmasına rağmen buradan geçen ticaret gemilerine ve hac yolcularına saldırarak eziyetlerde bulunmakta, bölgenin yol güvenliğini tehdit etmekteydi. Bunun üzerine sefer için Şeyhülislâm Ebüssüüd Efendi'den (ö. 982/1574) fetva alınarak hazırlıklara başlandı. Altıncı vezir Lala Mustafa Paşa (ö. 988/1580), Kıbrıs Seferi'ne serdar tayin edildi; Anadolu, Maraş, Halep, Karaman, Sivas beylerbeyleri ve onların eyaletlerindeki tüm askerî unsurlar, Rumeli'den Tırhala, Yanya, Mora, Prizren sancağı askerleri beylerbeyleriyle, beş bin yeniçeri, kifayet miktarı topçu ve arabacı, bölük halkından pek çok asker, serdarın emrine verildi. Hazırlanan dört yüz parçadan müteşekkil donanma, 1 Rebûlevvel 978/3 Ağustos 1570'de Akdeniz'e çıktı. Kıbrıs, uzun süre devam eden kuşatmanın ardından fethedilebildi.²⁰ Akdeniz üzerinde gerçekleştirilen bu fetihler, İslâm dünyası nazarında Osmanlı Devleti'nin gâzilik ve hâmilik misyonlarıyla örtüşen faaliyetlerdi.

2.2. Astarhan Seferi ve Kanal Projeleri

Akdeniz'deki mücadeleler bir tarafa Osmanlı ordusu, aynı dönemde kuzey sınırında Rus güçleriyle, doğuda ise Safevîlerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu yüzyılda gücünü artırarak bölgedeki Türk hanlıkları kendi hâkimiyetine katmak üzere 1552'de Kazan'ı 1556'da Astarhan'ı işgal eden Ruslar, bununla da yetinmeyip devamında Kuzey Kafkasya'ya sarkma ve nüfuzunu genişletmeye çalışmaktaydı. Bu ise, Rusların Osmanlı toprakları için tehdit haline gelmesi demektir. Ayrıca Ruslar, ele geçirdikleri Astarhan'da Asya içlerinden gelen ve Azak üzerinden hacca gitmek isteyenlere yol engeli çıkarmakta, Müslümanlara türlü eziyetler yapmaktaydılar.²¹ Bölgedeki hanlar, kendi güçleriyle Rus ilerleyişini durduramadıkları için Müslümanların hâmililiğini yapan Osmanlı Devleti'nin yardımına ihtiyaç duymuşlardır. 1560'lı yıllardan itibaren bölge Müslümanlarının Rus engeli karşısında yaşadıkları zulüm ve eziyetlerle ilgili şikâyetler, İstanbul'a gelmeye başlamış; Türkistanlı ve İdil boyundan gelen hacıların yardım talepleri giderek artmıştır. Söz konusu yerlerden gelen hacılar, Astarhan'ın Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi halinde İran'a karşı düzenlenen seferlerde de avantaj sağlayacağını belirtmişlerdir.²² Tüm bu yardım talepleri karşısında I. Süleyman döneminde Astarhan üzerine

¹⁹ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi-Esfârî'l-Bihâr*, 86.

²⁰ Peçevî, *Târih-i Peçevî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, h. 1283), 1/486-488.

²¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında Asya içlerinden Anadolu'ya geçişler için ikisi kuzeyde ve biri güneyde olmak üzere üç güzergâh bulunmaktaydı. Bunlardan en elverişli olanı Astrahan-Kırım hattı olup Ruslar bu yolu kapatarak hac ve ticaret kervanlarına büyük sıkıntılar yaşatmaktaydı. Bk.: Gülay Karadağ Çınar, "Özbek Hanlıkları Bağlamında Astrahan Seferi ve Kuzey Hac Güzergâhı", *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı-III)*, 73 (2015), 74; Ayrıca bk.: Mustafa Işık, "Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3 (Ekim 2018), 135.

²² Bu dönemde Özbek Hanı Abdullah ile İran Şahı arasında devam eden savaş hali sebebiyle Türkistan hacılarına İran yolu kapatılmıştı. Bu sebeple Hive, Semerkand ve Buhara'dan hacca gitmek isteyenler, Derbent veya Astarhan üzerinden Osmanlı topraklarına gitmek zorunda bırakılmışlardı. Rusların burada hâkimiyet kurma girişimleri (Terek Kalesi'ni inşa etmeleri), hacılara yeni bir sorun çıkarmıştı. Buna rağmen Türkistan, Kafkaslar, Nogay ili ve Kazan çevresinden bazı hacıların yine de İstanbul'a gelerek Osmanlı padişahına Ruslardan gördükleri baskı ve eziyetleri anlatarak yardım taleplerini iletiyorlardı. Bk. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1966), 95-96.

sefer düzenlenmesi ve buranın Ruslardan alınması düşünülmüş, ancak bir süre sonra bundan vazgeçilerek daha önemli görülen Akdeniz ve Orta Avrupa seferleri hedefe alınmıştır.²³

Türkistan'dan İstanbul'a gelen elçi ve hacıların bu konuyu canlı tutmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim II. Selim döneminde Astarhan seferi meselesi tekrar gündeme gelmiştir. 1568-1569 yıllarına ait divan kayıtlarında onların yardım taleplerini içeren bazı belgeler bulunmaktadır. Örneğin 975/1568 yılında Buharalı, Mâverâünehirli ve Semerkandlı hacılar, Mekke'den dönüşte Halep'e geldiklerinde memleketlerine gitmek için doğu yolunun emniyetli olmaması sebebiyle Kefe tarafından gitmek istediklerini, başkanları olan Mîr Seyyid Ahmed aracılığıyla Dersâdet'e ilemişlerdir. Bu talebe cevaben Halep beylerbeyine gönderilen hükümde; İstanbul, Samsun, Sinop ya da başka bir iskeleden Kefe'ye geçmeleri, oradan da Kırım Hanı'nın yardımıyla Ejderhan (Astarhan)'a ve memleketlerine salimen varmaları konusunda onlara gereken yardımın gösterilmesi emredilmiştir.²⁴ Söz konusu hacıların memleketlerine ulaştırılmalarına dair Kırım Hanı'na da hükümler gönderilmiştir.²⁵

Harezmi Hanı Hacı Mehmed Han, Osmanlı padişahına mektup göndererek Türkistanlı hacıların ve tüccarın güvenli bir şekilde yolculuk yapabilmeleri için Ejderhan'ın fethedilmesi gerektiğini bildirmiştir. II. Selim, 976/1569'da bu konuyla ilgili olarak Tatar Hanı'na (Kırım Hanı Devlet Giray) mektup göndermiştir. Mektupta Tatar Hanı'na, Kazan ve Ejderhan vilayetlerinin Nogayların elinde iken niçin düşman eline geçtiği, bu bölgede Tatar mirzalarından kimlerin kaldığı sorularak ondan Ejderhan'ın fethi için ne tür bir tedbir ve hazırlık yapıldığı bilgisini İstanbul'a iletmesi istenmiştir.²⁶ Bölge Müslümanlarının gayretleri bu defa sonuç vermiş ve Osmanlı Devleti, 1569 yılında Astarhan'a sefer düzenlemiştir. Seferin açılması ile birlikte bir de Don-Volga (İdil-Ten) nehirleri arasında bir kanal açılması fikri ortaya atılmıştır. Bu kanalın açılmasında başka önemli sebeplerin yanı sıra Türkistanlı hacıların ve tüccarın yol güvenliğini sağlamak hedefi de göz önünde bulundurulmuştur.²⁷ Ancak çeşitli sebeplerle kanal tamamlanamamış ve sonuçsuz kalmıştır. Aynı şekilde Astarhan seferi de başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu dönemde bir daha üzerinde durulmamıştır.²⁸ Bundan sonra Osmanlı Devleti, yönünü batıya çevirmiş ve Kıbrıs'ın fethi, kazanılan büyük bir zafer olmuştur. Kıbrıs'ın fethini hazırlayan koşullara bakıldığında yukarıda açıklandığı üzere hac yollarının ve hacıların yol güvenliği önemli bir gerekçe olarak yer almıştır.

Osmanlı Devleti, sınırlarının çok ötesinde bulunup kendisinden yardım talep eden Müslümanlara karşı da sorumlu idi. Bu anlamda Hint Okyanusu'nda faaliyet gösteren

²³ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten* 12/46 (Nisan 1948), 367-368; Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, 96-98; Işık, "Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi", 136-138.

²⁴ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 7/671.

²⁵ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 7/667.

²⁶ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 7/2722; Ejderhan'ın fethi, hacılara emniyetli yol açmak için gerekli görülmüştür. Tatar Hanı'na 4 Muharrem 976/29 Haziran 1568 tarihli gönderilen nâme-i hümayun için bk.: BOA, A.İDVNSMHHM.d, 7/2745.

²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/50-51; Karadağ Çınar, "Özbek Hanlıkları Bağlamında Astrahan Seferi ve Kuzey Hac Güzergâhı", 74-75; Işık, "Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi", 136.

²⁸ Astarhan seferi, Osmanlı-Safevî savaşının şiddetlendiği III. Murad devrinde tekrar gündeme gelmiş, fakat planlandığı şekilde icra edilememiştir. Bk.: Selânikî, *Târih-i Selânikî*, 229-230; II. Astarhan seferi tasarısı ve bundan vazgeçilme sebepleri hakkında bk.: Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, 157-166; İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", 391-396.

Portekizliler, Hint, Aden ve Yemen sahillerinde tehdit oluşturmakta, buralardaki Müslüman sultanlıkları ve gemi yolcularını taciz etmekteydi. Gucerât Sultanı Bahadır Şah, en önemli limanı olan Bender-i Diu'yu Portekizlerin ele geçirmesi üzerine Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiştir. Ancak kendisi kısa bir süre sonra Portekizliler tarafından öldürülmüş, ondan sonra da hânedan mensupları arasında iktidar mücadelesi ülkeyi zayıflatmıştır.²⁹ Bununla birlikte I. Süleyman döneminde bölgeye donanma gönderilmesi kararı alınmıştır. Mısır beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa (ö. 954/1547), 946-947/1539 yılında Süveys'ten yirmi parça kadirge ile hareket ederek Umman Denizi'ne geçmiş, Aden ve civarında Osmanlı hâkimiyetini sağlamıştır.³⁰ Ancak bu esnada iç çekişmelerle uğraşan Gucerât'tan yeterli destek alınmadığı için buradaki Osmanlı etkisi sınırlı kalmıştır.³¹ Hindistan ve o bölgedeki Müslüman sultanlıkların hac ve ticaret yolu olan güzergâhın Portekizli korsanlar tarafından tutulması, sıkıntı oluşturmaya devam etmiştir.³² Mekke Emîri Seyyid Hasan'ın, Dersaadet'e Portekizlilerin Hint diyarından gelen tüccar gemilerine zarar verdiğini bildirerek bu saldırıları önlemek için Aden'e donanma gönderilmesi gerektiğini bildirmesi üzerine Mısır beylerbeyine 13 Rebülevvel 972/19 Ekim 1564 tarihli bir emir yazılmıştır. Buna göre Süveys'teki tersaneden on parçadan oluşan bir donanma ile Mısır'dan da âdet olduğu üzere savaşmaya muktedir yeterli sayıda kişiyi sevk etmesi emredilmiştir.³³

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda Akdeniz'de etkin bir politika takip etmesine rağmen, Hint Okyanusu'nda ya da Hint, Aden ve Umman denizlerinde Portekizlilere karşı pek başarı gösterememiştir. Bunda mesafenin uzak olması, bölge Müslüman hanedanlıklarıyla sağlıklı bir iletişim kurulamaması, donanma mühimmatı konusunda eksiklikler etkili olmuştur. Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlayacak bir kanalın açılması fikrinin gündeme gelmesinde de, Hint Okyanusu'nda faaliyet gösteren Portekizli denizcilerin, bölge Müslümanlarına saldırıları ve bu taraftan hacca gitmek isteyen Müslümanların Haremeyn'e geçişlerini engellemeleri rol oynamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin, Yemen, Hicaz ve Habeş vilayetlerini daha güçlü bir şekilde koruyabilmesi için donanmasını Akdeniz'den Kızıldeniz'e ve oradan da Hint Okyanusu'na geçirebilmesi gerekmektedir.³⁴ Nitekim Mısır beylerbeyine yazılan 17 Receb 975/17 Ocak 1568 tarihli hükümde Hindistan diyarını Portekizlilerin elinden almak ve Haremeyn etrafını düşman tasallutundan kurtarmak için Osmanlı Donanması'nın Akdeniz'den Kızıldeniz'e geçişini sağlayabilecek bir kanalın açılmak istendiği bildirilmiştir. Beylerbeyi, mühendis, mimar ve saha uzmanlarını bir araya getirerek gerekli inceleme ve ölçümleri yaptırmak ve kanalı açmanın mümkün olup olmadığı hususunda sonucu merkeze bildirmekle görevlendirilmiştir.³⁵ Mühimme evrakı içinde konuyla ilgili sadece bu belge yer almaktadır.

²⁹ Bahadır Şah, önceleri ülkesine yönelik saldırgan politikalarından ötürü Bâbürlü hükümdarı Hümayun'a karşı destek sağlamak amacıyla 943/1536 yılında Osmanlı Devleti'ne elçi göndererek yardım istemiştir. Ardından Portekizlilerin sıkıştırması ve denizlerdeki faaliyetleri üzerine yine Osmanlı Devleti'nden imdat istemiştir. Bk.: Peçevî, *Târih-i Peçevî*, 220-221.

³⁰ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr 4. Rukiin*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024), 5/66, 183.

³¹ Khaliq Ahmad Nizami, "Gucerât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/172.

³² BOA, A.İDVNSMHH.d, 6/355.

³³ BOA, A.İDVNSMHH.d, 6/256.

³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/49.

³⁵ BOA, A.İDVNSMHH.d, 7/721.

Süveyş kanal projesinin niçin akamete uğradığı bilinmemekle birlikte aynı dönemde gündeme gelen Don-Volga projesinin öne alınması sebebiyle onun geri planda kaldığı, ardından da Don-Volga projesindeki gibi bir başarısızlığa düşülmek istenmemesi ya da henüz tespiti yapılamayan başka bir sebeple uygulamaya geçilemediği söylenebilir.³⁶

3. Siyasî ve Diplomatik Tedbirler

Dersaâdet, hac yapma gayesiyle Osmanlı ülkesine gelen yabancı hac yolcularının emniyet ve huzuru konusuna azami önem göstermekteydi. Zira Osmanlı padişahları açısından hacıların güvenliğini sağlamak, halifelik misyonunun gereği olup bir prestij meselesi idi. Osmanlı topraklarına giren hacıların güvenliğini sağlamak amacıyla hac güzergâhındaki yerel idarecilere çok sayıda emirnâmeler gönderilmekteydi. Her yıl hac zamanı yaklaştığında bu minvaldeki emir ve talimatlar yenilenerek ilgili mercilere iletilmekte; böylece taşradaki idârî, askerî ve adlî birimlerin teyakkuz halinde olmaları sağlanmaktaydı.³⁷

Mühimme defterlerinde konu ile ilgili çeşitli hükümler yer almaktadır. İncelenen zaman aralığına ait belgeler, bilhassa Türkistanlı hacıların talepleri ve yol sorunları hakkındadır. Emirnâmelerde bu Müslümanların Osmanlı ülkesine geldiklerinde rahat ettirilmeleri ve güvenliklerinin sağlanması istenmektedir. Örneğin 975/1568 yılında Buhara'dan hac için yola çıkan Ahmed Yesevî ahfadından olan Şeyh Zengî ve dervişlerine kolaylık gösterilerek Şam'a emniyetle ulaştırılmaları hususunda onların yol güzergâhındaki bütün kadırlara talimatta bulunmuş, ayrıca Şam hac emîri ve defter kethüdâsı olan Ahmed'e de bu konuyla ilgili hüküm gönderilmiştir.³⁸ Aynı yıla ait başka bir emirnâmede, Semerkanlı hacılara deve ve diğer ihtiyaçlarının tedarikinde yardım edilip engel çıkarılmaması ve onların huzur içerisinde yolculuklarını yapmaları hususunda³⁹; 991/1583 yılında ise Semerkanlı Baba Şeyh ve yanındakilerinin hac yolculuğunda yardımcı olunması amacıyla Şam'a kadar yol boyunca bulunan tüm kadırlara ve Şam hac emîrine uyarılar yapılmıştır.⁴⁰

Şam; Anadolu, Türkistan ve Acem hacıların toplandıkları bir merkezdi. Şam-Haremeyn arasındaki hac yolculuğunun güvenliğinin sağlanması, doğrudan Şam Beylerbeyliği'nin uhdesinde bulunmaktaydı. Hac emîrinin önderlik ettiği kabileler, güvenlik kuvvetlerinin eşliğinde buradan çölü aşarak Haremeyn'e vasil olmaktaydılar. Sefer organizasyonunun başından sonuna kadar işleyişinden Şam beylerbeyi sorumlu idi. Benzer şekilde Mısır üzerinden hacca gidenlerin yolculuk organizasyonu, Mısır Beylerbeyliği öncülüğünde gerçekleştirilmekteydi. 994/1586 yılında Şam'ın askerî unsurları (emîr, zaîm ve tumarlıları ile bin kişilik yeniçeri birliği), Şark Seferi'ne tayin edildiği için bölgenin kontrolü ve hac kfilesinin emniyeti zafiyete düşmüştür. Bu esnada Dersaâdet'te bulunan Şam beylerbeyinin

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/49-50.

³⁷ Hac organizasyonunda üst düzey taşra yetkilileri arasında yer alan Mekke emîrlere hitaben gönderilen nâme-i hümayunlarda onlara hacıların güvenliğini sağlama hususundaki sorumlulukları hatırlatılırken diğer yerel yöneticilerle uyumlu ve koordineli bir şekilde çalışmalarını da emredilmekteydi. Bk.: Abdullah Çakmak, "Sultanın Mektubu: Osmanlı Hac Organizasyonunda Mekke Emirlerine Gönderilen Nâme-i Hümayunlar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2022), 75.

³⁸ BOA, A.İDVNSMHH.d, 7/748, 749.

³⁹ BOA, A.İDVNSMHH.d, 7/760, 761.

⁴⁰ BOA, A.İDVNSMHH.d, 51/247, 248.

hac dönemine az zaman kaldığı için görev mahalline vaktinde yetişmesi mümkün görünmemektedir. Bu sebeple bölgedeki tüm işlerden serdar sorumlu olup ona hitaben gönderilen bir hükümde Şam'ın muhafazasının ve hacıların güvenliğinin önemine vurgu yapılarak söz konusu işlerin durumu sorulmaktadır. Serdarın bu işlerle ilgili nasıl bir organizasyon yürüttüğü merak edilmiş, vaziyet hakkında merkeze bilgi vermesi istenmiştir.⁴¹ Bu ve benzer muhtevadaki pek çok belge, devletin, sefer ve savaş zamanlarında dahi hac organizasyonunu ve hacıların ihtiyaçlarını karşılama işini ihmal etmediğini göstermektedir.

Hacıların gelişleri esnasında olduğu gibi memleketlerine dönüş yolculuklarında da güvenliklerine dikkat edilmiş, rahat ve huzurlu bir yolculuk yapmaları için çaba sarf edilmiştir. Örneğin Semerkandlı hacıların hac sonrası memleketlerine dönerken yol güvenliklerini temin etmek üzere Azak'a varıncaya kadar Osmanlı ülkesindeki beylere ve kadınlara 15 Rebûlâhir 976/7 Ekim 1568 tarihli hüküm gönderilmiştir.⁴² Azak Limanı, Semerkand, Buhara ve Mâverâünnehir hacılarının geçiş noktalarından biriydi. 981/1574 tarihli divan kaydına göre, Osmanlı topraklarından geçerek Azak İskelesi'ne varan ve buradan yola devam edecek olan hacılardan, Nogaylı Yahşi Saat Mirza ve başka mirzalar, yüklü miktarda gümrük vergisi almaya başlamışlardır. Bu haber Dersaâdet'e bildirilince Azak Beyi, meseleyi tahkik etmek için görevlendirilmiştir. Çıkarılan hükme göre, ticaret malı olmayan hacılardan gümrük vergisi alınmaması, aksi davranışlarda bulunan kimselerin uyarılması, uyarıları dikkate almayanların ise Kırım Hanı Devlet Giray ile istişare edilerek cezalandırılması istenmiştir.⁴³

Türkistanlı hacıların Osmanlı topraklarında emniyetli bir şekilde yolculuk yapmaları, Şam hareket noktasına ve dönüşte de memleketlerine salimen ulaştırılmaları konusunda tedbirler alınmakla birlikte onlar için asıl sorun, Osmanlı topraklarına girinceye kadarki süreçte yaşanmaktaydı. Özellikle Asya'nın kuzey ve iç bölgelerinden gelen hacılar için, Rus güçleri engel çıkarmaktaydı. Ayrıca Safevî hâkimiyeti altındaki topraklar, Türkistanlı hacıların Haremeyn yolculuklarında tehlike arz eden bir bölgeydi. Devletlerarası nitelikli bu büyük sorunları çözemeyen, can ve mal kayıplarına maruz kalan Türkistanlı hacılar, Rus ve Safevî kıskacında karşılaştıkları zorlukları aşabilme noktasında Osmanlı Devleti'ne müracaat etmişlerdir. Osmanlı Devleti, kuzey ve doğu Müslümanlarının yol sorununu çözmek amacıyla yukarıda açıklandığı üzere bazı askerî adımlar atmış, bunun yanı sıra siyasî ve diplomatik gücünü de ortaya koymuştur. Örneğin Harezmi Hanı, kendi vatandaşlarının hac dönüş yolunda Safevî sınırına girdiklerinde alıkonulduklarını ve hapsedildiklerini II. Selim'e bir mektup göndererek haber vermiştir. Harezmi Hanı, mektubunda tüccar ve hacılara güvenli yolculuk imkânı sağlamak için Astarhan tarafından yol açılması talebini de dile getirmiştir. Bunun üzerine Dersaâdet'ten gönderilen cevabî mektupta hapsedilen hacıların durumunun Osmanlı payitahtına gelecek Safevî elçisine sorulacağı, serbest bırakılmaları için çalışılacağı, hacıların ve tacirlerin güvenliği için mezkûr tarafta yol açılmasına karar verildiği bildirilmiştir.⁴⁴

981/1573 yılında Buhara elçisine verilen mektuba göre; fesat ehli tarafından yollar tutulduğu için Türkistan hacılarının Haremeyn ziyareti mümkün olamamaktadır. Bu hususta

⁴¹ BOA, A.İDVNSMHH.d, 60/612.

⁴² BOA, A.İDVNSMHH.d, 7/2228.

⁴³ BOA, A.İDVNSMHH.d, 24/389, 421.

⁴⁴ BOA, A.İDVNSMHH.d, 7/2723; İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", 368-369.

Osmanlı Devleti'ne bilgi verilmiş ve divanda hazırlanan hüküm ile hac yollarını emniyetli hale getirmenin Osmanlı Devleti'nden beklenen bir görev addedildiği, bu konuda devletin irade göstereceği, İslâm ordusunun düşmanları karşısında muzaffer olacağı, bununla birlikte oradaki ulemâ ve meşâyihin Müslüman halkla birlikte dua ile meşgul olmaya devam etmeleri istenmiştir.⁴⁵

Sünnî hacıların Safevî topraklarında alıkonulmalarına ve zorluk yaşamalarına mukabil Osmanlı toprakları üzerinden hacca gitmek isteyen Safevî hacıların da saldırı ve engellemelere maruz kalmaktaydı. Osmanlı-Safevî siyasî çekişmesinin bir neticesi olarak tüccar ve hac yolcuları mağduriyet yaşamaktaydı. Safevî hacıların yol güvenliği sorunu, bu dönemin ciddî bir meselesiydi. Bu sebeple iki taraf arasında gerçekleşen diplomatik görüşmelerde hacıların yol güvenliği meselesi hep gündemde yer almıştır. Örneğin Osmanlı Devleti ve Safevîler arasında 1555 yılında Amasya'da yapılan sulh antlaşmasında İranlı hacıların hac yolculuklarında Osmanlı topraklarından geçmesine ve bu esnada can güvenliklerinin sağlanmasına dair karar alınmıştır.⁴⁶ Alternatif güzergâhlar üzerinden tehlikeli yolculuklar yaparak hacca gitmeye çalışan Safevî hacıların, Osmanlı Devleti, Şam-Mekke resmî hattına yönlendirmiştir. Bununla birlikte Şam toplanma mahalline doğru yolculuklarında Doğu Anadolu vilayetlerinden geçerken sıklıkla eşkiya saldırılarına maruz kalan Acem hacıların yol güvenlikleri tam olarak sağlanamamış, bu noktadaki sorunlar yaşanmaya devam etmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti, Afrika kıtasındaki topraklarına komşu olan devlet ve sultanlıklarla da siyasî ve diplomatik temas halinde olmuştur. Onlardan biri, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'daki Fizan Sancağı'na sınırı bulunan Bornu Sultanlığı'dır.⁴⁸ Hemen tamamı Müslüman olan Bornu yöneticileri ve halkı hac yapmak için Osmanlı topraklarına girmekte ve bu vesileyle iki devlet arasında ilişkiler kurulmaktaydı. Bu devletin en güçlü hükümdarı İdris b. Ali Elevma zamanında (1571-1603) Osmanlı Devleti ile ilişkiler gelişme göstermiştir.⁴⁹ İktidarının başlarında kendisi de hacca giden İdris, bu esnada Osmanlı askerlerindeki ateşli silahları görmüş ve önemini kavramıştı. Osmanlı resmî makamları ile irtibat kurarak ordusunu bu silahlarla donatmış ve bu sayede hâkimiyet alanını genişletmeyi başarmıştı.⁵⁰ III. Murad dönemine ait hüküm kayıtlarında Bornu Devleti ile ilgili bazı yazışmalar yer almaktadır. Buna göre İdris, beş kişilik bir elçilik heyetini İstanbul'a göndererek⁵¹ Osmanlı Devleti'ne bağlılığını

⁴⁵ BOA, A.İDVNSMHM.d, 22/96.

⁴⁶ Peçevî, *Târih-i Peçevî*, 1/340; A. Ekber Diyanet, *İlk Osmanlı-İran Anlaşması (1555 Amasya Musalahası)* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1971), 7-8; İlhan Şahin - Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/4.

⁴⁷ Esra Doğan Turay, "16-18. Yüzyılda Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Safevî/Acem Hacılarıyla İlgili Değerlendirmeler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/1 (Mart 2019), 367-369.

⁴⁸ Bornu Sultanlığı: Orta Sudan'da kurulmuş bir devlettir. Bornu tarihi, bu bölgede ondan önce varlık gösteren Kânem Sultanlığı ile yakından ilgilidir. XV. yüzyıl sonlarında Kânem Devleti'nin yaşadığı iç karışıklıklara son veren Ali b. Duneme, Bornu Devleti'nin gerçek kurucusu sayılmaktadır. Bk.: Cengiz Orhonlu, "Osmanlı-Bornu Münâsebetine Âid Belgeler", *Tarih Dergisi* 23 (Mart 1969), 112, 113.

⁴⁹ Davut Dursun, "Bornu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/294.

⁵⁰ Orhonlu, "Osmanlı-Bornu Münâsebetine Âid Belgeler", 114.

⁵¹ Trablus Beyi'ne hitaben yazılan 20 Zilhicce 981/12 Nisan 1574 tarihli hükümde Karalar taifesinden Bornu Hâkimi'nin beş kişilik elçi heyeti göndermesi sebebiyle onları karşılamak üzere Trablus'tan 20 askerinin görevlendirilmesi istenmiştir. Bk.: BOA, A.İDVNSMHM.d, 24/359.

bildirmiştir.⁵² Bornu Hâkimi Mîr İdris'in elçisi Yusuf, Osmanlı yönetiminden hac yolculukları ile ilgili bazı taleplerde bulunmuştur. Evâil-i Receb 987/1579 tarihli bir hüküm kaydına göre, Osmanlı topraklarına gelen ve hacca da gitmek isteyen Bornulu kimselere izin verilmesi, onlara saldırıda bulunulmaması ve emniyet içerisinde gidip gelmelerinin sağlanması taleplerine olumlu yaklaşılarak kendilerine izin verilmiştir. Konuyla ilgili gerekli talimatlar, hem Mısır beylerbeyine hem de Fizan sancakbeyine gönderilmiştir.⁵³ Mîr İdris, kendi ülkesinden hacca gidip Osmanlı topraklarında vefat eden kişilerin mal ve eşyalarının, oğullarına; oğulları olmayanların şer'-i şerîf muktezasınca vârislerine verilmesi, dışarıdan başkalarının müdahale etmesine izin verilmemesi hususunda emirname talep etmiş, bunun üzerine 20 Cemâziyelâhir 987/14 Ağustos 1579 tarihinde Mısır beylerbeyine bu doğrultuda hüküm gönderilmiştir.⁵⁴

Afrika'nın iç bölgelerinden ve Mağrib'den Kahire'ye her yıl 30-40 bin hac yolcusu gelmekteydi. Onlar, İstanbul'a uğramayıp Haremeyn seferlerini Mısır kervanına katılarak gerçekleştirmektedir.⁵⁵ Bu sebeple olsa gerek XVI. yüzyıl Osmanlı belgelerinde Afrika hacıları ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Oysa Türkistan hacıları, yolculuklarını İstanbul üzerinden yaparak⁵⁶ bu esnada devlet erkânıyla görüşme ve meselelerini anlatma imkânı elde etmişlerdir.⁵⁷ Bu sayede Türkistan hacılarının yol güvenliği meselesi divan gündeminde geniş yer bulmuştur.

⁵² 5 Rebiülevvel 985/23 Mayıs 1577 tarihli hükümde Bornu elçisinin "arz-ı ubüdiyyet, ihlâs ve musâfât" bildirdiği belirtilmektedir. Bk.: BOA, A.İDVNSMHH.d, 30/440; Bununla birlikte bu bölge Osmanlı Devleti'ne tâbi bir eyalet olmamıştır. Resmî evraklarda yöneticileri için kullanılan mîr, Melik, hâkim sıfatları da bunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'ne İslâm âleminin çeşitli ülkelerinden elçilik heyetleri gelerek bağlılık ve dostluklarını ifade etmekteydi. Bu durum, hilafeti uhdesinde bulunduran Osmanlı Devleti'nin İslâm âleminin manevî lideri olarak görülmesi ile ilgilidir. Bk.: Orhonlu, "Osmanlı-Bornu Münâsebetine Âid Belgeler", 119, 121-123.

⁵³ BOA, A.İDVNSMHH.d, 40/137, 138.

⁵⁴ BOA, A.İDVNSMHH.d, 40/197; Aynı hüküm Şam hac emîri Kansu'ya da gönderilmiştir. Bk.: BOA, A.İDVNSMHH.d, 40/357; Hac yolunda vefat eden hüccâcın metrukâtının, hac yolu beytülmâl emirleri tarafından tespit edilip varislerine ulaştırılması, eğer varisleri bulunamazsa hemşehrilerinden olan kişilere mahalle kadısı hüccetiyle verilip bu yolla varislerine ulaştırılması gerekmektedir. Bununla ilgili 27 Receb 987/19 Eylül 1579 tarihli bir hükümde Mâverâünnehir ve diğer Tatar hacılarından vefat edenlerin mallarının Devlet Giray Han'ın tayin ettiği görevliye verilmesi, hariçten bir kişinin müdahale etmemesi emredilmiştir. Bk.: BOA, A.İDVNSMHH.d, 27/142.

⁵⁵ Özen Tok, "Osmanlı Döneminde Mağrib Hacıları ve Mısır Hac Kafilesi", *Osmanlı Döneminde Mağrib ve Batı Akdeniz Milletlerarası Kongre Tebliğleri Rabat, 12-14 Kasım 2009* (İstanbul: IRCICA, 2013), 165.

⁵⁶ Türkistanlı hacılar, Osmanlı Devleti'nin hâdimü'l-Haremeyn sıfatını taşıması, padişahlarının Müslümanların halifesi mevkiinde bulunması hasebiyle hac güzergâhlarına İstanbul'u da dâhil etmişlerdir. Yol sürelerini iki katına çıkarma pahasına İstanbul'a uğramaktaydılar. Bu tercihlerinin dinî, siyasi ve kültürel sebepleri vardı. İslâm âleminin hilafet merkezi olan İstanbul'u ziyaretleri esnasında Türk dünyasının farklı yerlerinden gelen Müslümanlarla burada buluşarak bölgelerindeki siyasi, dinî, fikrî gelişmeleri birbirlerine aktarma imkânı bulmaktaydılar. Bk.: Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze)", *Diyanet İlmî Dergi* 35/1 (Ocak-Şubat-Mart 1999), 231, 232.

⁵⁷ İstanbul'a geldiklerinde Özbek ve Buhara tekkelerinde misafir olarak kalan Türkistanlı hacıların ihtiyaçlarının giderilmesi hususuna Osmanlı Devleti büyük ehemmiyet göstermiştir. İaşe ve ibatenin yanı sıra parasız kalan hacı adaylarının yolculuklarını tamamlamaları sağlanmaktaydı. Türkistanlı hacıların sorunlarının devlete iletilmesinde söz konusu tekkeler aracı işlevi icra etmişlerdir. Detaylı bilgi için bk.: Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Rusya Yönetimindeki Topraklardan Gelen Hacılara Yardımları", *Omeljan Pritsak Armağanı*, ed. Mehmet Alparğu - Yücel Öztürk (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2007), 700-706; Osmanlı Devleti'nin hac yolculuklarında zorluk yaşayan Kırgız hacılarına yönelik yardımları için bk.: Güler, "XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan'da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Hacılarına Yaklaşımı", 4-9.

4. Yabancı Devlet Ricâlinin Hac Ziyaretlerinde Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatında görevli üst düzey yöneticilerden veya bu yöneticilere tâbi durumda olan kimselerden biri hacca gideceği zaman, bu durum hac işlerinden sorumlu yetkililere haber verilerek gerekli talimatlar gönderilirdi. Bu noktada söz konusu mühim kişilerin kullanacakları hac güzergâhı dikkate alınarak Mısır ya da Şam beylerbeyi ve hac emîri muhatap alınmakta ve sorumlu tutulmaktaydı. Osmanlı devlet ricâlinden bazı kişilerin hac yolculukları hakkında beylerbeylerine ve hac emîrlere gönderilen emirnâmeler bulunmaktadır. Örneğin, Kırım Hanı Devlet Giray'ın adamlarından Mustafa Bey'in, yüz kişiden oluşan kafilesi ile birlikte hac yolculuğuna çıktığı haberi, 27 Receb 983/1 Kasım 1575 tarihli hükümle Şam hac emîrine bildirilmiş; mezkûr kafileyeye yol boyunca geçtikleri vilayetlerde engel olunmaması, deve ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında yardım edilmesi emredilmiştir.⁵⁸

Diğer Müslüman ülkelerin devlet ricâline gelince, bu tür kişilerin hac yolculukları konusunda Osmanlı yönetiminin önceden bilgilendirilmesi gerekmektedir. Yabancı devlet ricâlinin hac için Osmanlı ülkesine gelmesi durumunda onların güvenliklerini sağlamak üzere izin belgesi tanzim edilmekteydi. Zira padişah onayıyla çıkarılan izinnâme/icâzetnâme, güvenli ve sorunsuz bir yolculuğun temel şartıydı. Bu şekilde izin talep edenler, dost ya da düşman ülkelerin idarecileri olabilmekteydi. Bâbürlülerin Bedaşhan bölgesi hâkimi olan Sultan Süleyman Mirza⁵⁹, XVI. yüzyılın ikinci yarısında hac için Osmanlı topraklarına gelen yöneticilerden biridir. Hac dönüşü Şam üzerinden memleketine gidecek olan Süleyman Mirza, yol emniyeti için emr-i hümayun talebinde bulunmuştur. Onun bu isteği, Şam beylerbeyi aracılığıyla Dersaadet'e iletilmiştir. Bunun üzerine Şam, Bağdat ve Şehrizol beylerbeylerine 3 Rebülâhir 985/20 Haziran 1577 tarihli gönderilen hükümde Mirza'ya daha önceden nişân-ı hümayun verildiği hatırlatılmış; ayrıca mezkûr beylere güvenliği sağlamak üzere yeterli sayıda adam görevlendirerek Mirza'yı sorumluluklarındaki topraklardan koordineli bir şekilde geçirmeleri ve emniyetle memleketine ulaştırmaları talimatı verilmiştir.⁶⁰ İzin talebinde bulunan bir diğer ricâl-i devlet, Taşkent hâkimi Derviş Han'ın İstanbul'a gönderdiği elçileridir. Onların hacca emniyetle gidip gelme hususunda hüküm-i hümayun istekleri üzerine Şam hac emîrine 19 Safer 979/13 Temmuz 1571 tarihli bir hüküm gönderilmiştir. Söz konusu hükümde

⁵⁸ BOA, A.İDVNSMHH.d, 27/141; Ayrıca Osmanlı hânedanına mensup kadın sultanların ve saraylıların hac yolculuklarında ilgili taşra yöneticileri bilgilendirilmekteydi. Örnek belgeler için bk.: BOA, A.İDVNSMHH.d, 9/419, 420, 421; 52-204/509, 530, 531.

⁵⁹ Süleyman Mirza, Bâbürlü hükümdarı Hümayun'dan sonra oğlu Ekber'in tahta geçtiği esnada Bedaşhan'ı elinde tutmaktaydı. O, Ekber döneminde (1555-1605), hâkimiyet alanını genişletmek için diğer mirzalarla birlikte isyan hareketlerinde bulunmuştur. Bedaşhan'ın idaresinde kendisi kadar karısı Harem Beyim de etkili olmuştur. Karısının vefatı sonrasında etrafındaki beyler, torunu Mirza Şahruh'un yanına geçince Süleyman Mirza güç kaybı yaşamış, Hicaz'a gitme gerekçesiyle bir süre bölgeden ayrılmıştır. Bununla birlikte onun hac dönüşünde Mirza Şahruh ile olan siyasî mücadelesine devam ettiği anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bk.: Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1947), 2/63-64, 82-84, 97-98, 120-121. Süleyman Mirza, Emîr Timur Han soyundan gelmektedir. Timur'dan itibaren soy seçeresi şu şekildedir. Emîr Timur (1336-1405) oğlu Celâlüddin Mirânşah (1367-1408) oğlu Muhammed Mirza oğlu Ebû Said Mirza (1427-1469) oğlu Mahmud Mirza oğlu Veys ya da Han Mirza oğlu Mirza Süleyman. Babası Han Mirza ve kendisinin yanı sıra oğlu Mirza İbrahim ve torunu Mirza Şahruh, Bâbürlüler Devleti döneminde Bedaşhan hükümdarlığı yapmışlardır. Bk.: a. mlf., a.g.e., 2/Ek: Büyük Timurun Soy Kütüğü.

⁶⁰ BOA, A.İDVNSMHH.d, 30/523.

mezkûr kişilere, eşyalarına ve davalarına hac yolculuklarının başından sonuna kadar geçtikleri yerlerde müdahale edilmemesi, haclarını huzur içerisinde eda etmelerinin sağlanması istenmiştir.⁶¹ Şam hac emîrine 992/1584 yılında gönderilen başka bir hükümle Ürgenç Hanı'nın annesi Begüm Hacı ve hemşiresi Tobaş Hanım'ın bulunduğu hac kafilesine yardımcı olunması bildirilmiştir.⁶²

Farklı devletlerin hanedan mensuplarının ya da devlet ricâlinin hac maksadıyla Osmanlı ülkesine girişlerine genel olarak olumlu cevap verilmiştir. Ancak bazı kişilerin ziyaretleri, merkezî yönetimi tedirgin etmiş ve çeşitli tedbirlerin alınması kaydıyla bu türden girişlere izin verilmiştir. Örneğin Safevîler ile savaş halinde olunmasının bir sonucu olarak hac ziyareti için bile olsa Safevî devlet ricâlinden birinin Osmanlı topraklarına gelmesi fevkalâde tedbirler alınmasını gerekli kılmıştır. Bu türden bir hac yolculuğu, 976/1568 yılında olmuştur. Hacca gitmeye niyetlenen Masum Sultan⁶³, Osmanlı topraklarından geçerek yoluna devam edebilmek için İstanbul'dan izin talep etmiştir. Bunun üzerine kendisine icazet verilmiştir. Van beylerbeyine gönderilen hükümde Masum Sultan, Van'a ulaştığında burada kendisine iyi davranılması, kolaylıklar gösterilmesi emredilmiştir.⁶⁴ Van beylerbeyi ise, Kazvin'den çıkan Şahkulu Masum Sultan'ın, Cumâde'l-ülâ'nın ikinci günü Van'a gelmesinin beklendiğini, Osmanlı topraklarına girebilmesi için gerekli olan izn-i hümayunun kendisine ulaştığını merkeze haber vermiştir. Buna karşılık olarak yazılan 24 Cumâde'l-ülâ 976/14 Kasım 1568 tarihli bir hükümde hac zamanının uzak olmasına rağmen Masum Sultan'ın Van'a niçin bu kadar erken geldiği sorularak onunla ilgili şu talimat verilmiştir: Van'a gelmeden önce oradaki tüm askerler silahlandırılıp tam teçhizat donatılarak sınır boylarında savaşa hazır durumda bulundurulacak, böylece Masum Sultan'a gözdağı verilecektir. Ayrıca onun Van'a gelmesi haber verildiği şekilde hac zamanından önce olursa Ruha veya Birecik'de alıkonulması, hac zamanından ancak on gün önce Şam'a gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁵ 26 Cumâde'l-ülâ 976/16 Kasım 1568 tarihli Halep beylerbeyine gönderilen hükümde, Masum Sultan Halep'e gelmeden önce beylerbeyinin, adamlarını ve emrindeki bütün askerlerini muntazam bir şekilde silahlandırarak Masum Sultan'ı karşılaması, Osmanlı Devleti sınır boylarının korku ve haşyet uyandıracak kadar muhkem koruma altında olduğunun gösterilmesi emredilmiştir. Talimatların gereğinin yapılmasının mühim olduğu vurgulanmıştır. Diyarbekir ve Şam beylerbeyleri de gelişmelerden haber edilip teyakkuz durumunda olmaları istenmiştir.⁶⁶

⁶¹ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 16/657.

⁶² BOA, A.İDVNSMHHM.d, 54/347.

⁶³ Münecimbaşı Ahmed'in anlatımına göre Safevî sarayında vezir ve emîr-i divan olan Masum Sultan, görevlerinden istifa ederek hacca gitmeye niyetlenmiştir. Oğlu Ahmed Han ve Kızılbaş ileri gelenleri ile yola çıkmıştır. Masum Sultan'ın, daha önceden Safevî Şahı Tahmasb adına Horasan ve Geylan fetihlerini gerçekleştirdiği, ancak hizmetine layık bir muamele görmediğinden dolayı görevinden ayrılarak hacca gitmek bahanesiyle Osmanlı topraklarına gelip burada Şah sevenleri etrafına toplayıp Osmanlı Devleti'ne karşı bir fitne hareketi planladığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine İstanbul'dan Şam Beylerbeyi Derviş Paşa'ya Masum Sultan'ın katli hakkında emir gönderilmiştir. Derviş Paşa, urban kıyafeti giydiği iki yüz adamını Masum Sultan'ın da aralarında bulunduğu kızılbaşların üzerine göndererek bu emri yerine getirmiştir. Bk.: Münecimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbâr* (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, h. 1285), 3/197-198.

⁶⁴ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 7/1180.

⁶⁵ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 7/2491.

⁶⁶ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 7/2500.

Van beylerbeyine gönderilen 27 Cumâde'l-ülâ 976/17 Kasım 1568 tarihli başka bir hükümde; Masum Sultan, Van'dan Diyarbakir'e doğru hareket ettiğinde onun kafilesine eşlik edecek yeterli sayıda asker görevlendirilmesi, yol boyunca yiyecek-içecek tedarikini sağlamaları, halka zulmedilmesine fırsat verilmemesi bildirilmiştir. Aynı emirlerin gönderildiği Diyarbakir beylerbeyi de Diyarbakir'den Halep'e kadar talimatların gereğini yapmakla sorumlu kılınmıştır. Halep beylerbeyine ise Şam'a kadar söz konusu vazifeyi yerine getirmesi emredilmiştir.⁶⁷ Ancak tüm bu yazışmalara ve alınan tedbirlere rağmen Masum Sultan'ın öldürülmesi engellenememiştir.

Temas halinde olunan önemli devletlerden biri Hindistan'da hüküm süren Bâbürlüler Devleti'dir. III. Murad döneminde Bâbürlü hanedan mensupları ve Hintli hacılar ile ilgili bir meselenin yaşandığı anlaşılmaktadır. Mekke şerifine hitaben yazılan ve 19 Muharrem 988/6 Mart 1580'de gönderilen nâme-i hümayuna göre; Bâbürlü hükümdarı Celâlüddin Ekber'in (1556-1605) Mekke'ye gönderdiği sadaka, Harem-i Şerif'te tevzi edilmiştir. Aynı zamanda Bâbür hanedanından bir hatun ve erkânı, dinî kurallara uygun bir şekilde hac ibadetlerini yapmışlar, ardından Mekke'de ikamet ettikleri süre içerisinde En'âm Süresi tilavet ettirip bazı garip uygulamalar icra etmişlerdir. Mısır beylerbeyi, söz konusu durumu İstanbul'a mektupla bildirmiştir. Bu haber üzerine Mekke şerifine gönderilen nâme-i hümayunda Ekber Şah'dan gelen sadakaların kadimden beri devam eden uygulama gereği Harem-i Şerif'te dağıtılmaması, Ekber Şah hatunu ve yanındakilerin hac menâsikini şeriate uygun bir biçimde eda edip mütad süreden fazla Mekke'de kalmalarına izin verilmemesi, şer'-i şerife aykırı fiillerin yapılmasının engellenmesi istenmiştir.⁶⁸ Aynı muhtevada hükümler Mekke kadısı ve şeyhülharemine, Cidde beyi ve eminine de yazılmıştır.⁶⁹ Celâlüddin Ekber, bu dönemde din-i ilahi denilen eklektik bir dini kurarak geniş çaplı bir propaganda yapmaya yönelmiştir. O, her yıl kendi ülkesinden hacıları toplu olarak götürmek, Hicaz'a gönderdiği sadakaları dağıtmak ve Mekke şerifleriyle temas kurmak amacıyla hac emîri tayin etmekteydi. Örneğin 1578 yılında onun altın dağıtacağını öğrenen Osmanlı ülkesindeki fakirlerin Cezîretülarap'ta toplanacakları belli olduğundan ve tevzi edilen sadakalardan yararlanan yerli ve yabancı halkın kendisine minnet sunmaları sebebiyle Ekber Şah, daha da cömert davranarak öncekinin iki katı para gönderilmesini emretmiştir.⁷⁰ Onun Osmanlı ülkesindeki bu nüfuz devşirici tavırları ve İslâm'a mugayir dinî söylem ve faaliyetleri, Sünnî İslâm'ın siyasî temsilcisi konumundaki Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiştir. Ekber Şah'ın ve erkânının keyfî hareketlerine müsamaha gösterilmediği anlaşılmaktadır.

⁶⁷ BOA, A.İDVNSMHM.d, 7/2502.

⁶⁸ BOA, A.İDVNSMHM.d, 39/471.

⁶⁹ BOA, A.İDVNSMHM.d, 39/349.

⁷⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi*, 2/109-110; Ekber Şah, ülkesindeki Müslümanların kutsal yerleri ziyaret etmelerini teşvik etmiş ve bunu devlet hazinesinden desteklemiştir. Bk.: Hilal Şahin, *Ekber Şah ve Dinî Reformu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 122; Ekber Şah, kendisine muhalif olan ulemâyı Mekke'ye göndererek onların etkisini kırmak istemiştir. Örneğin 1579 yılında Şeyh Abdünnebi (ö. 991/1583) ve Mevlânâ Abdullah'ı bu şekilde hac kervanına mihmandar olarak atamış, onlara kendisinin Haremeyn'e her yıl gönderdiği sadakaların tevzii işini kontrol etme vazifesini vermiştir. Bk.: Nadir Karakuş, "Hac Yolunda Bir Bâbür Prensesi", *Kadın Araştırmaları Dergisi (KADEM)* 8/1 (Haziran 2022), 32.

Nitekim Mekke şerifine hitapla başlayan 988/1580 yılına ait başka bir nâme-i hümayunda Mekke'ye mücâvir olarak yerleşen Hintli Müslümanlardan söz edilmekte, bu durumun Mekke halkının yiyecek sıkıntısına sebebiyet verdiği belirtilmektedir. Şerif'e, söz konusu Müslümanları memleketlerine geri göndermesi emredilmiştir.⁷¹ Mektupta kastedilen Hintli Müslümanlar, büyük bir ihtimalle Bâbürlü kafilesi mensuplarıdır. Zira Ekber Şah'ın eşi Selime Sultan Begüm ve halası Gülbeden Begüm'ün de yer aldığı meşhur hac seferi, 1576-1580 yıllarını⁷² kapsamaktadır. Hindistan'da X. yüzyıldan beri Sünnî İslâm hâkim idi. Ekber Şah'ın tüm dinleri birleştirmeye yönelik din-i ilahi hareketi, Hint bölgesinde tepkiyle karşılanmıştı. Bu tepkileri hafifletmek isteyen Ekber Şah, Gucerât-Aden-Cidde hattında gerçekleştirilecek olan mezkûr hac yolculuğunu organize etmişti.⁷³ Ve yine muhtemelen onların memleketlerine hemen dönmeyip kalma sürelerini uzatmaları, İslâm'ın neş'et ettiği bu beldede dinî yaşantı noktasında uyum problemlerine sebep olacağı için İslâm dininin koruyucusu saikiyle hareket eden Osmanlı Devleti, makul bir gerekçe ileri sürerek onları geri göndermeyi hedeflemiştir. Yoksa dünyanın dört bir tarafından Haremeyn'e gelen hacılardan Mekke ya da Medine'de mücâvir olarak kalmayı tercih edenler hep olmuştur. Bu şekilde kalanların sayısı, büyük miktarlarda olmadığı sürece buna müsamaha gösterilmiştir.

Ekber Şah'ın Kâbe'de sadaka dağıtmasına izin verilmeyip Bâbür hanedan kafilesinin Haremeyn'deki faaliyetleri ve hareket alanları kısıtlanırken benzer bir talepte bulunan Fas hâkimine olumlu karşılık verilmiştir. III. Murad döneminde Fas hâkimi Abdülmelik, Kâbe-i Muazzama'da ve Medine-i Münevvere'de fukaraya dağıtılmak üzere sadaka göndermiş ve bu sadakaların dağıtım işinin kendi gönderdiği adamları aracılığıyla yapılmasını istemiştir. 985/1577 yılında Osmanlı-Fas yönetimleri arasında yapılan bir dizi yazışma neticesinde Fas hâkiminin bu faaliyeti gerçekleştirmesine izin verilmiş ve bu hususta Mekke ve Medine kadılarına hüküm ve Mekke şerifine nâme-i hümayun gönderilmiştir.⁷⁴ Ayrıca Mısır beylerbeyi ve kadısına gönderilen hükümlerle Fas ve Merankûş vilayetlerinden Mısır'a gelen hacıların, diğer hacılarınla birlikte hac farızalarını eda etmek üzere Kâbe'ye götürülmesi, rencide edilmemeleri, onlardan Osmanlı topraklarında vefat eden hüccâc ve tüccarın muhalefatının vârislerine teslim edilmesi emredilmiştir.⁷⁵ Fas-Osmanlı arasında karşılıklı güvene dayalı bir ilişki vardı. Her iki tarafın da Sünnî olmasının bunda rolü bulunmaktadır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'ne sadakat ve itaatini bildiren Fas hâkimi Abdülmelik⁷⁶, bölgedeki Osmanlı idarecileri ile birlikte hareket etmekte ve Osmanlı askerî güçlerine destek ve yardımda bulunmaktaydı. Mağrib bölgesinde Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî menfaatleri doğrultusunda bir politika yürüten emîr Abdülmelik, dönemin mühimme kayıtlarında övgü dolu ifadelerle anılmıştır.⁷⁷

⁷¹ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 43/107.

⁷² Faroqi, kafilenin Hindistan'a 1582 yılında döndüğünü belirtmektedir. Bk.: Sureiya Faroqi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 146.

⁷³ Karakuş, "Hac Yolunda Bir Bâbürlü Prensesi", 30-31.

⁷⁴ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 30/425, 426.

⁷⁵ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 30/425, 428.

⁷⁶ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 30/421.

⁷⁷ BOA, A.İDVNSMHHM.d, 30/421, 429, 489.

Sonuç

Devletlerin dış politikalarında bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte çeşitli stratejik, siyasî, askerî, iktisâdî ve dinî hedefler yönlendirici bir role sahiptir. Tarihî süreçte her bir devlet için bu hedefler, zaman ve koşulların farklılaşmasıyla dönemsel değişimler gösterebilmiştir. Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde yeni dönemlerden biri, Haremeyn başta olmak üzere Arap coğrafyasını hâkimiyeti altına aldığı XVI. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Bundan sonra Sünnî İslâm âleminin halifeliği misyonu, devletlerarası ilişkilerde belirleyici bir fonksiyona sahip olmuştur. Bu bakımdan hac organizasyonu, Osmanlı Devleti'nin hem bir hizmet alanı hem de kendisini uluslararası sahada ifade ettiği bir vasıta olmuştur.

Hac yollarının güvenliği meselesi, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı dış politikasının gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Zira bir taraftan denizlerde diğer taraftan Asya içlerinde hacılar ve tüccarlar yol güvenliği sorunu yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin doğuda Safevîler ve Rus Çarlığı ile girdiği mücadelelerin arka planında bölgedeki Sünnî Müslüman hanlıkların yardım taleplerinin etkisi vardır. Ulaşım sorunu yaşayan Türkistanlı hacılar, dünya Müslümanlarının nazarında halife-i rûy-ı zemîn olarak hac yollarının güvenliğinden sorumlu olan Osmanlı padişahından yardım beklemekteydi. Akdeniz'de ise, korsan faaliyetlerine karşı Osmanlı idaresinin etkin müdahalesi, benzer gerekçelerle kaçınılmaz hale gelmişti. Osmanlı Devleti, bu dönemde mesul olduğu geniş coğrafyada yol güvenliğini sağlamak üzere aktif bir siyaset takip ederek gerektiğinde fetih ve savaşı göze alabilen bir pozisyon ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti'nin yol güvenliğini sağlamak amacıyla aldığı tedbirler; askerî tedbirler ile siyasî ve diplomatik tedbirler başlıkları altında ele alınmıştır. Askerî tedbirler kapsamında II. Selim döneminde gerçekleştirilen Sakız ve Kıbrıs adalarının fethi, Astarhan seferi ve kanal açma teşebbüsleri üzerinde durulmuştur. Buna göre söz konusu askerî müdahalelerin arka planında hüccâc-ı müslimînin yol sorunlarını çözme hedefinin, önemli bir gerekçe olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin sadece askerî tedbirlerle yetinmeyerek siyasî ve diplomatik hamlelerle süreci iyileştirmeye gayret ettiği, düşmanlarıyla sürdürdüğü diplomatik görüşmelerinde bu konuya ağırlık verdiği, bazen aracı bazen de doğrudan muhatap olarak meselelerin halledilmesine çalıştığı görülmektedir. Ancak tüm çabalarına rağmen kuzey ve doğu sınırları ötesindeki yol emniyeti sorununa kalıcı çözüm getirilememiştir. Çalışmada ayrıca yabancı devlet ricâlinin hac ziyaretleri esnasında alınan tedbirler ele alınmıştır. Osmanlı Devleti, çeşitli ülkelerden gelen devlet erkânının hac ziyaretlerine genel olarak olumlu karşılık vermiş; ancak savaş halinde olunan bir ülkenin üst düzey memuru geleceği zaman ya da kendi hâkimiyet sınırının dışına çıkarak Osmanlı topraklarında nüfuz genişletme maksatlı ziyarette bulunanların hareketlerini dikkatle takip etmiş ve gerektiğinde Safevîler ve Bâbürlüer örneklerinde olduğu gibi ilgili kişilerin faaliyetlerine müdahalede bulunarak kısıtlamalar getirmiştir. Osmanlı yönetimi, haccı koordine ederken hac yolculuğu görünümü verilen siyasî uzantılı hareketler karşısında temkin ve tedbiri elden bırakmamış, suiistimallere fırsat vermemiştir. Bu doğrultuda kendisini Müslümanların haklarının savunucusu olarak gören ve İslâm âlemindeki konumu da bu şekilde algılanan Osmanlı Devleti, söz konusu algıyı koruma hassasiyeti içinde olmuştur. Dış politikada “hâmi devlet” mesuliyeti ile faaliyetlerini belirlemiş ve bu faaliyet alanları arasında önemli bir yer işgal eden hac organizasyonuna yönelik gerekli adımları atmıştır.

Kaynakça | References

- Acar, Abdurrahman. "Büyük Selçuklular Zamanında Hac ve Hac Emirliği". *Diyanet İlmî Dergi* 39/1 (Ocak-Şubat-Mart 2003), 67-80.
- Akdağ, Mustafa. *Celâli İsyânları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1947.
- Beş Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks. haz. Hacı Osman Yıldırım vd. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 5. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 6. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 7. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 16. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 22. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 24. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 27. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 30. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 39. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 40. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 43. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 51. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 54. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafî-Mühimme Defterleri [A. {DVNSMHH.d}]. No. 60. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Çakmak, Abdullah. "Sultanın Mektubu: Osmanlı Hac Organizasyonunda Mekke Emirlerine Gönderilen Nâme-i Hümayûnlar". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2022), 62-83. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1023948>
- Diyanet, A. Ekber. *İlk Osmanlı-İran Anlaşması (1555 Amasya Musalahası)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1971.

- Doğan Turay, Esra. “16-18. Yüzyılda Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Safevî/Acem Hacılılarıyla İlgili Değerlendirmeler”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/1 (Mart 2019), 359-378. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.453445>
- Dursun, Davut. “Bornu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Eroğlu, Murat. *Hac Emriiği (Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Erşahin, Seyfettin. “Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze)”. *Diyanet İlmî Dergi* 35/1 (Ocak-Şubat-Mart 1999), 231-248.
- Faroqi, Sureiya. *Hacilar ve Sultanlar (1517-1638)*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Kühü'l-ahbâr 4. Rukün*. thk. Suat Donuk. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024.
- Güler, Mustafa. “XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan’da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti’nin Bölge Haclılarına Yaklaşımı”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2016), 1-16. <https://doi.org/10.5578/jss.10884>
- Güler, Mustafa. “XVIII. Yüzyıl Suriye Hac Yolunda Urban Kaynaklı Güvenlik Problemleri ve Çözüm Yolları”. *Suriye Tarih, Siyaset, Dış Politika*. ed. H. Mustafa Eravcı. 17-44. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Güler, Mustafa - Özaskan, Fatih. “1757 Yılında Şam Hac Kafilesi ve Hicaz: Tedbirler ve Olaylar”. *İctimaiyat* 7/2 (Kasım 2023), 381-393. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1295562>
- İşık, Mustafa. “Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3 (Ekim 2018), 129-144.
- İnalçık, Halil. “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”. *Belleten* 12/46 (Nisan 1948), 349-402. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1353870>
- Kahraman, Seyit Ali. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine* 9/1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Karadağ Çınar, Gülay. “Özbek Hanlıkları Bağlamında Astrahan Seferi ve Kuzey Hac Güzergâhı”. *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı-III)*, 73 (2015), 71-85.
- Karagöz, İsmail vd. *Hac İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karakuş, Nadir. “Hac Yolunda Bir Bâbüir Prensesi”. *Kadın Araştırmaları Dergisi (KADEM)* 8/1 (Haziran 2022), 17-40. <https://doi.org/10.21798/kadem.2022.108>
- Kâtib Çelebi. *Tuhfetü'l-Kibâr fi-Esfâri'l-Bihâr*. İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, h. 1329.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1966.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede. *Sahâifü'l-Ahbâr*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, h. 1285.
- Nizami, Khaliq Ahmad. “Gucerât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/171-173. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Orhonlu, Cengiz. “Osmanlı-Bornu Münâsebetine Âid Belgeler”. *Tarih Dergisi* 23 (Mart 1969), 111-130.
- Örenç, Ali Fuat. “Sakız Adası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/6-10. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Peçevî İbrahim. *Târih-i Peçevî*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, h. 1283.
- Selânikî, Mustafa Efendi. *Târih-i Selânikî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, h. 1281.
- Sofuoğlu, Ebubekir. “Osmanlı Devleti’nin Rusya Yönetimindeki Topraklardan Gelen Haclılara Yardımları”. *Omeljan Pritsak Armağanı*. ed. Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk. 697-707. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2007.

- Şahin, Hilal. *Ekber Şah ve Dinî Reformu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Şahin, İlhan – Emecen, Feridun. “Amasya Antlaşması”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Tok, Özen. “Osmanlı Döneminde Mağrib Hacıları ve Mısır Hac Kafilesi”. *Osmanlı Döneminde Mağrib ve Batı Akdeniz Milletlerarası Kongre Tebliğleri Rabat, 12-14 Kasım 2009*. 153-168. İstanbul: IRCICA, 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Üçel - Aybet, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Yavuz, Hasan. “Osmanlı Devleti Zamanında Hac Yollarında Urban Saldırıları ve Alınan Önlemler”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2023), 40-53. <https://doi.org/10.53442/bider.vi.1223933>